

Faculteit der Wijsbegeerte, Erasmus Universiteit Rotterdam
Bachelor Filosofie, Leerstoelgroep Wijsgerige Antropologie

Foucault en zijn missie met de gevangenis

Sjef Moerdijk

13 december 2011

Begeleider: Prof. dr. G. Groot

Adviseur: Drs. F. Schaeffer

Aantal woorden 10965

Foucault en zijn missie met de gevangenis

Sjef Moerdijk

Inhoud

Voorwoord	1
1 Inleiding	2
1.1 Waarom is het zo moeilijk om een gevangenis binnen te komen?	2
1.2 Disciplineren en instituties	2
1.3 Centrale vraag en aanpak	3
2 De geboorte van de gevangenis: een overzicht	4
3 De orde van het spreken	9
4 De geboorte van de gevangenis in de orde van het spreken	11
5 Activisme	15
6 Reflectie aan de hand van twee lezingen	19
7 Conclusies en aanbevelingen voor nadere analyse	23
Afkortingen voor gebruikte teksten	24
Literatuurlijst	25
Eindnoten	26

Voorwoord

In deze bachelorscriptie staat het boek *Discipline, toezicht en straf; De geboorte van de gevangenis* van Michel Foucault centraal. Waar gaat dit boek uit 1975 over, in welk kader van het werk van Foucault dienen we dit boek te plaatsen en bovenal wat wilde Foucault met dit boek? Wat was zijn missie met dit boek?

De antwoorden op deze vragen vinden we voor een deel in *Discipline, toezicht en straf* zelf. Maar bij Foucault geldt vaak dat zijn bedoelingen pas achteraf duidelijk worden. Zoals in de colleges over Foucault vaker gezegd werd: een boek van Foucault begrijp je pas wanneer je de opvolger leest. Door relevante teksten, colleges en interviews van Foucault te analyseren die direct voor en na *Discipline, toezicht en straf* zijn ontstaan, kunnen we proberen de vragen van een antwoord te voorzien. Het gaat dan om teksten uit de periode 1970-1976, een periode die aan de start gemarkeerd wordt door Foucaults oratie voor het Collège de France onder de titel *De orde van het spreken*. Het einde van die periode wordt toepasselijk gemarkeerd door twee colleges gehouden voor datzelfde instituut. Ook die maken deel uit van de teksten die hier geanalyseerd zijn.

Aan het eind van deze bachelorscriptie wordt Foucaults 'zigzaganalyse' (het woord is van Foucault zelf) van die periode samengevat in enkele conclusies en aanbevelingen voor verdere analyse.

Deze bachelorscriptie is niet alleen door zijn auteur tot stand gekomen. Dank is allereerst verschuldigd aan begeleider Ger Groot. Zonder diens kennis over Foucault en zijn drang om de schrijfvaardigheid van de auteur op een aanvaardbaar niveau te brengen, had deze scriptie er heel anders uit gezien. Verder is dank verschuldigd aan adviseur Frans Schaeffer, hopelijk is door deze scriptie de interesse in Foucault toegenomen, zoals bij mij het geval is.

Sjef Moerdijk

1 Inleiding

1.1 Waarom is het zo moeilijk om een gevangenis binnen te komen?

Ongeveer twee jaar geleden moest ik voor mijn werk in Breda zijn, voor een afspraak met de plaatselijke hogeschool over een samenwerkingsproject. In diezelfde periode volgde ik de collegereeks Differentiedenken voor tweedejaars studenten, waarin ook de auteur Michel Foucault behandeld werd. In die context kregen we een korte toelichting over de panoptische gevangenis (naar het ontwerp van Jeremy Bentham¹). Kortom, een goede reden voor mij om na die afspraak een bezoek te brengen aan de gevangenis in Breda, ook bekend als 'De Koepel'. Vragen als 'hoe ziet zo'n gevangenis er in werkelijkheid uit', 'wat ga je denken wanneer je als gevangene continu meent bewaakt te worden door de cipier', 'welke ruimte heb je fysiek tot je beschikking' en 'welke ruimte geestelijk' speelden door mijn hoofd.

Voor de grote poort van deze koepelgevangenis werd me al snel duidelijk dat het me niet zou gaan lukken om deze gevangenis te bezoeken en 'zomaar' even binnen te komen. De gevangenis werd aldus het bordje op de deur beheerd door een instantie waarvan ik later moest vaststellen dat er slechts 'doodlopende verwijzingen' op internet van te vinden waren. Aan de poort geen telefoonnummer of deurbel, alleen maar camera's, vier stuks, die in verschillende hoeken de buitenkant van de gevangenispoort surveilleerden. Ik vergewiste me ter plekke nog een keer van de ontbrekende informatie en merkte dat ik daardoor ging denken dat ik misschien al aan het opvallen was voor de bewakingscamera's ('De bewaker denkt vast: "Wat doet die man daar de hele tijd? Dit is niet normaal. Gaat er een ontsnapping plaats vinden?"').

Via e-mail heb ik direct en ook enkele weken erna een verzoek ingediend om het gebouw te bezoeken, maar de informatie op de website was duidelijk: 'Bezoek wordt op aanvraag van een gedetineerde toegewezen. In het weekend is geen bezoek mogelijk.' De antwoorden op mijn e-mail verzoeken die uit bleven, waren impliciet toch duidelijk: geen antwoord want geen verzoek van een gedetineerde van binnenuit. Maar daarmee waren andere vragen nog onbeantwoord. Hoe is die gevangenis en die constant ervaren blik van bewaking tot stand gekomen? Welke gedragseffecten heeft dit op betrokkenen? Wie zijn die betrokkenen?

1.2 Disciplineren en instituties

Gevangenis, normaal/abnormaal gedrag, de werking van de camera, we komen op het terrein van een van de werken van Michel Foucault: *Discipline, toezicht en straf; de geboorte van de gevangenis*², vanaf hier afgekort als DTS. Foucault toont het ontstaan van het panopticum ('de geboorte van de gevangenis'), waarbij hij laat zien hoe de werking van de disciplineren zich als zodanig kan manifesteren. Onder deze werkingssomstandigheden ontstaat het subject, een mens die tegelijk dominantie en zijn eigen vorming ervaart. Deze mens ervaart toezicht en controle en tegelijk de mogelijkheid om in die surveillance productief te zijn. Je kan stellen dat de bewaakte gevangene een object is voor de bewaker die hem in de gaten houdt, voor de psycholoog en socioloog die hem willen veranderen, enzovoorts: dit is de objectieve kant van de gevangene,. Tegelijk is de gevangene bezig met zijn tijd in de gevangenis een voor hem zo zinvol mogelijke invulling te geven door te werken, door te studeren, door zich bij een groep aan te sluiten enzovoorts: dit is de subjectieve kant van de gevangene. Een tweeledige werking die afhankelijk is van de

verschillende betrokken mensen (gevangene, bewaker, psycholoog en socioloog, enzovoorts) in hun rollen en verhoudingen in deze context.

De beschreven ervaring van buitensluiting uit de Bredase gevangenis reikt het perspectief aan van disciplineren: tot hier en niet verder. Om deze ervaring en disciplineren te kunnen duiden, zal ik in gaan op DTS: waarom geldt het panopticum als de gevangenis in optima forma? Hoe is het panopticum deze geworden?

1.3 Centrale vraag en aanpak

De vraag die in deze scriptie centraal zal staan, is in zekere zin overkoepelend: wat wilde Foucault bereiken met DTS, in praktische zin en in theoretische zin? Naar zijn eigen inzichten en naar een meer algemeen inzicht? Welke kritische kanttekeningen en suggesties zijn er te plaatsen en lanceren deze ook nieuwe perspectieven op DTS?

De centrale vraag van deze thesis luidt derhalve:

Wat was de missie, of anders gezegd, wat waren de doelen die Foucault zich gesteld heeft met het schrijven van DTS? En zijn die doelen bereikt?

Deze vraag is in zijn algemeenheid op twee manieren te beantwoorden:

- Zoals Foucault het gezien heeft: vond hijzelf dat hij zijn doelen bereikt had?
- Zoals wij kunnen beredeneren, ongeveer 40 jaar na DTS.

Om een antwoord hierop te vinden gaan we als volgt te werk. Zoveel als mogelijk zal de chronologie van de boeken, teksten en relevante ervaringen van Foucault gehanteerd worden. Het gaat in deze context om de periode van ongeveer 1970 tot 1976. Deze scriptie start met een presentatie van het boek DTS (gepubliceerd in 1975). Dat gebeurt in deze eerste aanleg nog zonder veel interpretatie, een lezing op zijn inhoud om bekend te raken met dit boek (paragraaf 2). Vervolgens is het nodig te begrijpen in welk werkkader van Foucault we DTS dienen te plaatsen, namelijk in de orde van het spreken uit 1970 (paragraaf 3). Deze orde van het spreken is daarna het kader waarin DTS geplaatst wordt met het oog op de gestelde vraag van deze thesis (paragraaf 4). Hierna wordt de aandacht gericht op de activistische Foucault: hoe heeft het activisme van Foucault bijgedragen aan zijn doelen? Duidelijk wordt gemaakt welke indrukken een bezoek aan de gevangenis Attica (in de Verenigde Staten) bij Foucault heeft achtergelaten. Het bezoek en interview vinden plaats in 1972, het interview daarover is gepubliceerd in 1974. We vragen ons af welke rol Foucaults activisme ten aanzien van het gevangeniswezen, dat zich met name ontwikkeld heeft tussen 1970 en 1972, gespeeld heeft in de ontwikkeling van zijn ideeën (paragraaf 5). De periode 1970-1976 wordt afgerond met een reflectie van Foucault op zijn eigen werk, in de vorm van twee colleges die hij begin 1976 aan het Collège de France heeft gegeven. In deze colleges maakt Foucault duidelijk welke elementen van zijn werk in die periode ervoor geslaagd zijn te noemen (paragraaf 6). Met enkele conclusies en aanbevelingen voor aanvullende analyse wordt deze thesis afgerond (paragraaf 7).

2 De geboorte van de gevangenis: een overzicht

Het boek DTS presenteert op de eerste dertig pagina's in het illustratiekatern een heus prentenkabinet. Het gaat om afbeeldingen die op het eerste gezicht niet veel met elkaar te maken lijken te hebben. Wat is het verband in prenten van militaire parades, bouwplannen van kazernes, schrijftechnieken, slaapzalen van scholen, tuchthuis, hospitaal en allerlei gevangenisconcepten? Al deze prenten benadrukken dat lichamen een bepaalde leiding nodig hebben om gesteund en gevormd te worden. Een militaire parade dient in een door de paradeleiding strak opgelegde vorm en marstempo te gebeuren en tegelijk willen de soldaten die er in mee marcheren hun bijdrage leveren aan de orde en regelmaat van het geheel. Het tuchthuis stelt de regels in hoe er 's avonds geslapen dient te worden en het individu confirmeert zich aan die regelmaat omdat dit hem rust opleveren zal. Enzovoorts. De prenten lijken dit te benadrukken: 'wij' willen wat van je maar 'jij' krijgt er ook wat voor terug en voor jouw eigen bestwil houden wij je daarom goed in de gaten. Foucault laat in het illustratiekatern zien hoe de vormgeving en technieken de principes van orde en regelmaat kunnen ondersteunen. Gebouw, slaapzaal, appelplaats van de kazerne, enzovoorts, al die ruimtes en hun vormgeving spelen een belangrijke rol in de schijnbare vanzelfsprekendheid van orde en regelmaat die verlangd wordt.

Overigens beperkt Foucault zich in het illustratiekatern niet alleen tot de ondersteuning en vorming van menselijke lichamen. Er staan in het illustratiekatern ook een prent van een boom die enigszins kromt dreigt te groeien. Geleid door een paal (steun) en touw (vorming) groeit de boom in de richting zoals zijn tuinman het graag ziet.

Na het prentenkabinet volgt de het boek zelf. In vier delen schetst Foucault de geboorte van de gevangenis. Van 'Lijfstraf' (I), 'Straf' (II) en 'Discipline' (III) komt de lezer bij deel IV: 'Gevangenis'. Op die vier delen gaan we nu dieper in.

Deel I

Deel I begint met het hoofdstuk 'Het lichaam van de veroordeelde'. Om precies te zijn begint het op 'twee maart 1757' met de veroordeling en vierending van Robert-François Damiens. Deze misdadiger had de twijfelachtige eer de laatste Fransman te zijn die gevierendeeld werd en dat allemaal vanwege zijn poging tot moord op Lodewijk XV. Foucault markeert met deze vierending (en nog heel veel meer gruwelijkheden die op Damiens uitgeoefend werden) waar het in dit deel vooral om gaat: de lijfstraf. Het lichaam dient gestraft te worden. Foucault benadrukt ook de greep die de soeverein op dit lichaam had. Hij kan het lichaam volledig vorderen wanneer hij dit nodig acht. En zo geschiede met Damiens.

In deel I kijkt Foucault vervolgens vooruit naar de actuele context van zijn boodschap:

'Dat de straffen en in het bijzonder de gevangenis deel uitmaken van een politieke technologie van het lichaam is mij mogelijk meer ingegeven door het heden dan door de geschiedenis. In de afgelopen jaren hebben zich vrijwel overal in de wereld gevangenisopstanden voorgedaan.'³

Die gevangenisopstanden als actueel gegeven engageren Foucault. Dit activisme behandelen we in deze scriptie in paragraaf 5. Voor de soeverein was met name de lichamelijke van de gevangene en zijn straf van belang. Foucault vat het begrip lichamelijke breder op: hij ziet ook de gevangenis als materialiteit en legt de relatie met de zojuist benoemde gevangenisopstanden. De gevangenisopstanden waar hij zojuist naar verwees waren volgens hem gericht tegen het lichaam van de gevangenis:

'Van deze gevangenis, met alle instrumenten die binnen haar gesloten architectuur verzameld zijn om het lichaam politiek in te kapselen, wil ik hier de geschiedenis schrijven.'⁴

Hoofdstuk 2 van deel I, 'Het spektakel van de lijfstraffen', gaat over de voorwaarden waaraan de lijfstraf te voldoen. Ten eerste moest ze op de gestrafte persoon duidelijk zichtbaar zijn en ten tweede moest ze opzienbarend zijn. Waarbij het volk toekeek en zijn wraak kreeg voorgeschoteld, een theater voor het volk. Foucault benadrukt het bedoelde inefficiënte en oneconomische karakter van deze lijfstraffen. Juist doordat ze op die manier werden uitgevoerd kon het volk de lijfstraf als het ware ervaren: zó en niet anders. Foucault beschrijft hoe theater en rechtspraak glorieus samengaan:

'De onmatigheid van de gewelddadigheden is een deel van haar glorie: het gekerm en gekrijs van de schuldige is geen beschamend bijverschijnsel, maar vormt juist het ceremonieel waarin de justitie al haar kracht openbaart. Vandaar ook de folteringen die na de dood nog plaats vinden [...].'⁵

Al dit theater maakte wat los bij de toekomstige mensen. Zodanig dat er zelfs talloze kleinere en ook grotere oproeren ontstonden, een neveneffect dat de heersende macht niet beoogde. Tegelijk ontstonden er ook nog allerlei haarden van illegale praktijken (Foucault heeft het over 'illégalisme'):

'[...] op justitiedagen werd er niet gewerkt, de kroegen liepen vol, de autoriteiten werden bespot, en de beul, de politieofficieren en de soldaten kregen verwensingen of stenen naar het hoofd geslingerd; het volk trachtte zich van de veroordeelde meester te maken om hem te bevrijden dan wel om hem beter terecht te stellen.'⁶

Door dergelijke factoren ontstaan er langzamerhand hervormingen.

Deel II

Deel II, 'Straf' begint in het eerste hoofdstuk ('De verbreiding van de straf') met een schets van de zogezegd 'logische' relatie tussen de begane misdaad en de straf. Van belang wordt op dat moment dat de misdaad gedocumenteerd is en dat er tegelijk een systeem ontstaat van ermee logisch samenhangende straffen (om deze aspecten te kunnen invullen moet men ten eerste weten wat wel en wat niet te documenteren en vervolgens moet men een idee vormen over de logica straf – strafmaat; zo maken ze allebei onderdeel uit van 'het weten hoe').

Onder invloed van hervormers in de rechts- en strafpraktijk ontstond hierna een periode van andersoortige straf: de dwangarbeid. Ook hier is sprake van een theateerelement, er ontstonden zelfs excursies naar dwangarbeiderskampen. Overigens werd de macht van de soevereine koning in deze periode flink ingeperkt.

Er ontstond een intensievere controle (Foucault heeft het over een ‘zich verdichtend controlenetwerk’⁷; denk hierbij aan verbeterde technieken van opsporing, aanhouding en onderzoek) die zich vanaf dan ook sterk ging richten op allerlei eigendomsdelicten tussen burgers onderling. Hierbij golden allerlei dwang en plichtenschema’s gebaseerd op continue herhaling, waarbij gesproken kan worden van ‘mini-theaters’ (Foucault heeft het over: ‘mille petits théâtres de châtiments’) van het straffen. De essentie aldus Foucault was om individuen te creëren die onderworpen waren aan regels en bevelen met als sleutelbegrippen dwang, plicht en oefening. Om nuttig te zijn richtte de bestraffing zich op de gevolgen van de misdaad, de reeks wanordelijkheden die ze zou kunnen veroorzaken. De maatschappelijke orde werd zo een maatstaf voor de strafmaat. De politieke economie had tot doel ‘de effecten van de macht te versterken terwijl de economische en politieke kosten verminderen’⁸.

In het tweede hoofdstuk van dit deel (‘De mildheid van de straffen’) wordt een van de hervormers van die tijd geciteerd om aan te geven wat mildheid in de praktijk betekende: ‘Het delict moet uit de bestraffing af te leiden zijn’, aldus hervormer Marat in 1790.⁹ De detentie is in korte tijd in deze periode een van de meest algemene vormen van bestraffing geworden. ‘De meest gehoorde verklaring hiervoor’, schrijft Foucault, ‘is het ontstaan van een aantal befaamde modellen voor strafgevangenis’. Bijvoorbeeld in Amsterdam en Gent en van daaruit ook elders koppelt het penitentiair instituut het element arbeid aan straf: ‘zodat de gedetineerde in staat wordt gesteld zijn lot tijdens en na de detentie te verbeteren.’¹⁰ Een straf kan vanaf dat moment van de ‘reconstructie van de homo economicus’¹¹ te kort of te lang zijn, de gevangene moet immers een vak leren. De arbeid kan niet los worden gezien van zijn doel: het verbeteren van de gevangene:

‘Maar het belangrijkste is ongetwijfeld, dat de controle en de verandering van het gedrag gepaard gaan met de vorming van een kennis over het individu – een kennis die zowel voorwaarde als gevolg is. [...] Deze kennis van het individu, die voortdurend wordt bijgewerkt, schept de mogelijkheid om binnen de gevangenis een indeling te maken die meer uitgaat van het karakter van de misdadiger dan van zijn misdaad.’¹²

Deel III

In deel III ‘Discipline’, dat begint met het hoofdstuk ‘De gehoorzame lichamen’, is er sprake van een nieuwe ontwikkeling in de vorm van de disciplineren van de individuen. Foucault wil laten zien hoe de min of meer toevallige factoren het straffen veranderen in disciplineren. De discipline richt zich in deze periode op ‘lichamen’:

[...] de controle oefent een subtiele dwang uit op het lichaam door zijn greep te vestigen op de mechanica zelf – op bewegingen, handelingen, houdingen en tempo: een onbegrensd gedifferentieerde macht over het actieve lichaam.¹³

Foucaults definitie van disciplineren spitst zich toe op ‘het weten hoe’:

‘Deze methoden, die de verrichtingen van het lichaam aan een minutieuze controle onderwerpen, en die een constante beheersing waarborgen van zijn krachten door ze gehoorzaam en bruikbaar te maken – deze methoden kunnen we ‘disciplineren’ noemen.’¹⁴

In dit hoofdstuk behandelt Foucault vervolgens enkele thema's die zijn analyse verder uitwerken. Het gaat om 'de kunst van het indelen', 'de controle over de activiteiten', 'de organisatie van de ontwikkelingen' en 'de compositie van de krachten'. In één zin: door de herhaalbaarheid van de disciplinerende maatregelen ontstond tegelijk de mogelijkheid om te controleren (het weten) of de oefening ook werd uitgevoerd.

In hoofdstuk 2 van deel III, met als titel 'De middelen voor een goede dressuur', werkt Foucault deze dressuur uit. De disciplinerende macht 'dresseert' de lichamen. Deze discipline 'fabriceert' zoals hij schrijft 'individuen' en daartoe worden de volgende middelen ingezet: 'het hiërarchisch toezicht' (waarbij de macht 'functioneert als een machine'¹⁵), 'de normaliserende sanctie' (waarbij 'het disciplinerende straffen gaat deel uitmaken van de cyclus van kennis over de individuen'¹⁶) en 'het examen'.

Hoofdstuk 3 lanceert 'Het panoptisme' (tevens de titel van dit hoofdstuk) en begint met de uitbraak van pest. Hoe ging men te werk om de pest de kop in te drukken?

'Tegenover de wanorde van de pest stelt de discipline de macht van de analyse.'¹⁷

En:

'De peststad: volledig in de greep van hiërarchie, toezicht, controle en registratie. Een versterkte stad: utopie van de volmaakt bestuurde stad onder het bewind van een geëxtensiverende macht die ingrijpt op alle individuele lichamen. De dreiging van de pest is het ideale model voor de disciplinerende macht.'¹⁸

Dit zet Foucault af tegen een andere ziekte met zijn specifieke aanpak: de lepra. Voor de aanpak van lepra geldt de uitsluiting van dat wat abnormaal is. De aanpak van pest bestaat uit de disciplinerende van de abnormale toestand naar een normale door lichamen te meten, te controleren en te verbeteren.

Met name het schematische aspect van disciplineren luidde de overgang in naar de volgende periode. Het panopticon (of panopticum) is het architectonische gebouw waarin een soort versmelting kon plaats vinden van uitsluiting (lepra) en disciplinerende (pest). Het werkt als volgt. Het is een ronde gevangenis met een bewaker in het midden. Deze kan op enig moment alles overzien, maar is niet op ieder moment bezig hiermee: het gaat om het idee aan de kant van de bewaker dat de gevangene weet dat de bewaker zou kunnen kijken. En deze machtsuitoefening werkt ook de andere kant op. De individuele gevangenen in de cellen eromheen voelen zich continu bewaakt, terwijl ze niet ieder moment gadeslagen worden: het gaat om het idee aan de kant van de gevangene dat de bewaker weet dat de gevangene zich bewaakt voelt. Dit is het panoptisch effect van bewaking waardoor de disciplinerende van de gevangene ontstaat. De gevangenis als zetel van totaal, ononderbroken toezicht op de uitvoering van de disciplinerende oefeningen. Foucault beschrijft hoe het disciplinerende zijn ideale 'habitat' krijgt:

'Degene die onderworpen is aan de zichtbaarheid en zich hiervan bewust is, neemt als spontaan de dwang van de macht over en past deze op zichzelf toe; hij verinnerlijkt de machtsbetrekking door tegelijkertijd beide rollen te spelen, en wordt zo het principe van zijn eigen onderwerping.'¹⁹

Het panopticum is als systeem zo belangrijk geworden omdat het de macht 'geautomatiseerd en geontindividualiseerd' (Foucault heeft het over heeft: 'car il

automatise et désindividualise le pouvoir'). Het maakt dus weinig uit wie de macht uitoefent.²⁰ Doordat de onderworpen zelf de dwang op zich toepast is disciplineren een zaak van zijn eigen ziel geworden. In sloganstijl: 'Disciplineren? Dat doe je zelf!'

Deel IV

Deel IV heet 'Gevangenis' en het eerste hoofdstuk gaat over 'De totale en ascetische instelling'. Gevangenis zijn van alle tijden. Maar 'Rond 1800 gaat detentie de basis vormen van het strafsysteem; en op zich was dat nieuw.'²¹ De gevangenis staat vanaf dan voor 'vrijheidsberoving' en 'transformatie van individuen', waarbij de transformatie gaat over de dressuur van het lichaam, de arbeidsgeschiktheid, dagelijks gedrag, de morele instelling en het karakter van het individu. De gevangenis krijgt een nieuwe uitdrukking in 'het penitentiaire apparaat' en de gevangene wordt 'een ander personage: de delinquent.'²² De missie rond de delinquent kan slechts slagen als de penitentiaire inrichting het totale leven van de delinquent kan omvatten: 'De penitentiaire inrichting en de delinquent mens vormen in zekere zin een tweeling.'²³

In het tweede hoofdstuk ('Illegalismen en delinquentie') somt Foucault op waarom de gevangenis, ondanks de ingezette doelen, 'als de grote mislukking van het strafrecht'²⁴ beschouwd dient te worden. De gevangenis leidt niet tot vermindering van de criminaliteit en recidive, de gevangenis 'produceert' delinquenten en een onderlinge hiërarchie tussen delinquenten en tot slot wijst Foucault op de effecten op het gezin van de delinquent doordat ook zij in ellende gestort wordt. Aan de andere kant wijst Foucault op de doelmatigheid van de gevangenis in het plaatsen van de delinquentie tegenover de illegale praktijken.

In het laatste hoofdstuk ('Gevangenschap') benadrukt Foucault nog een keer de alomvattendheid van de disciplineren die juist door haar uitwaaiing dubbel zo succesvol is geworden. De gevangenis als instituut waarin goede burgers gevormd worden is een mislukking:

'De gevangenis zet op degene die haar wordt toevertrouwd een bewerking voort, die elders is begonnen en die de samenleving als geheel met ontelbare disciplinerende mechanismen op iedereen continueert.'²⁵ En even verder: 'Tegenwoordig schuilt het probleem veeleer in de enorme toename van normaliserende voorzieningen, die door het formeren van een nieuwe objectiviteit de reikwijdte van hun machtheffingen vergroten.'²⁶

Waarna Foucault zijn boek DTS afrondt met de rol van het spreken en schrijven, het discours: lichamen en krachten worden onderworpen door "een veelheid van voorzieningen en technieken van 'gevangenzetting', en zijn [...] objecten van discourses die zelf deel uitmaken van deze strategie [...]"²⁷.

Foucault onderstreept dat er van het discours een werking van macht uit gaat. Hoe is het discours een machtsdiscours? Voor het antwoord op deze vraag gaan we een paar jaar terug, namelijk naar 1970, wanneer Foucault zijn 'orde van het spreken' lanceert.

3 De orde van het spreken

Een tekst waarin Foucault zijn ambities voor zijn wetenschappelijke werk voor de periode 1970 – 1976 heeft uiteengezet is *De orde van het spreken*²⁸ (vanaf hier verder afgekort als OS), Foucaults oratie uit 1970 voor zijn aanvaarding van het hoogleraarschap aan het Collège de France. De leeropdracht luidt ‘de geschiedenis van denksystemen’. Foucault start met deze leeropdracht niet vanaf een nulpunt. Hij beschouwde zichzelf als een Nietzscheaans denker²⁹ en wil zijn denken over het machtsdiscours laten aansluiten op het denken van Nietzsche.

De waarheid, zo stelt Nietzsche in een van zijn eerste werken ‘is als een mobiel leger metaforen, metonymia’s, antropomorfismen’³⁰. Later beseft hij dat er sprake is van de ‘wil tot macht’, de wil als het diepste wezen van het zijn zelf dat geen fundament kent. Nietzsche formuleert dat het spreken van de ‘wil tot waarheid’ een decreet is.

De uitsluitingsprocedures, die even verderop uitgebreider belicht worden, laten het verband zien tussen Nietzsches en Foucaults denken. Het gaat bovenal om de tegenstelling tussen wat waar en onwaar is. In OS verwoordt Foucault het zo:

‘Van de drie grote uitsluitingsystemen die het spreken treffen – het verboden woord, de verstoting van de waanzin en de wil tot waarheid – heb ik de derde het uitvoerigst besproken. Dit omdat al eeuwenlang de beide eerste voortdurend in zijn richting afglijden, omdat het de beide andere op zijn conto tracht bij te schrijven, om ze tegelijkertijd te wijzigen en te funderen; omdat waar de beide eerste voortdurend verzwakken, steeds onzekerder worden naarmate ze verder doorkruist worden door de wil tot waarheid, deze laatste daarentegen voortdurend sterker wordt, zich voortdurend verdiept en zich steeds moeilijker laat omzeilen. [...] Het ware spreken, dat door de noodzaak van zijn vorm wordt ontlast van het verlangen en bevrijd van de macht, kan de wil tot waarheid waarvan het doortrokken is niet herkennen, en de wil tot waarheid zoals die zich al sinds lang tegenover ons doet gelden is zodanig dat de waarheid die hij zoekt er niet aan kan ontkomen deze wil te maskeren. Zo verschijnt er voor onze ogen slechts een waarheid van rijkdom, vruchtbaarheid, zachte en verraderlijk universele kracht. Terwijl wij de wil tot waarheid als een ongehoorde machinerie die tot uitsluiten bestemd is niet kennen. Op bepaalde punten in onze geschiedenis hebben enkele geprobeerd deze wil tot waarheid te omzeilen en er opnieuw, tegen de waarheid in, vraagtekens bij te plaatsen – juist daar waar de waarheid het verbod gaat rechtvaardigen en de waanzin definiëren. Zij allen, van Nietzsche tot Artaud en Bataille, moeten ons nu tot baken dienen, ongetwijfeld op hooghartige wijze, voor het werk van alledag.’³¹

Foucault bevestigt het voorwerk en de baken die Nietzsche in deze context bijdraagt. Het discours, de praktijk van spreken en schrijven, wil hij gaan analyseren op zijn machtsuitoefening. Het discours vormt hierin een soort netwerk van wetenschappelijke theorieën, politieke en morele (voor)schriften en werkt door in concrete instituties en praktijken. Daarin oefent ze haar macht uit. Hoe nu, vraagt Foucault zich af, oefenen spreken en schrijven in de praktijk hun macht uit? Specifiek voor deze scriptie: hoe doen ze dat in de context van de gevangenis en de disciplineren? Foucault ziet het discours als zijn ‘eenheid van analyse’ en wil zijn vraag als volgt aanpakken:

‘ik veronderstel dat in iedere maatschappij de productie van het spreken tegelijkertijd wordt gecontroleerd, geselecteerd, georganiseerd en geherdistribueerd door een aantal procedures die tot doel hebben de machten en gevaren ervan te bezweren, het gebeurteniskarakter ervan te beheersen en de drukkende, vreeswekkende materialiteit ervan te ontwijken.’³²

Foucault legt de nadruk op de procedures. Hij onderscheidt er enkele en voor het vervolg van deze scriptie zijn zoals al aangehaald vooral de uitsluitingsprocedures van belang (de interne regels en selectieprocedures blijven buiten beschouwing). Deze uitsluitingsprocedures hebben tot doel de macht van het discours te beheersen. Foucault onderscheidt:

- Het verbod (niet alles is bespreekbaar of mag gezegd worden; een voorbeeld hiervan uit de context van DTS is bijvoorbeeld het pamflet dat door de bevolking uit sensatiezucht verspreid werd ten tijde van een terechtstelling en te grote onrust voor de heersers creëerde; zo'n pamflet werd verboden);
- De tegenstelling tussen rede en waanzin (de gek kan niets redelijks zeggen, of in de context van DTS de gevangene die geen eigen stem nodig heeft);
- De tegenstelling tussen waar en onwaar (alsof er een zintuig is voor het onderscheid tussen waar en onwaar, denk bijvoorbeeld in de context van DTS aan het verschil tussen 'de gevangenis zorgt ervoor dat gevangenen beter worden' en de gevangenis doet dit juist niet; wie en wat bepaalt wat waar is?).

Wanneer we OS als een denkkader beschouwen voor de analyse in DTS, dan kunnen we het volgende houvast formuleren. Discours is een uiting van macht, via praktijken van spreken en schrijven wordt die macht uitgeoefend. Dit spreken en schrijven is de basis voor de dynamiek in de verhouding tussen macht en weten. De middelen die Foucault ter beschikking staan om dit te analyseren zijn omvangrijk maar de omkering die hij inzet is de belangrijkste en in ieder geval de meest gebruikte. Zoals gezegd hebben de uitsluitingsprocedures tot doel de macht van het discours te beheersen. Wanneer we succes in deze formuleren als een beheerst discours, zal Foucault enerzijds nagaan of de gevangenis in zijn aanpak om delinquenten te verbeteren succesvol is te noemen en anderzijds nagaan of en hoe de modellering van een gevangenis zich heeft kunnen uitbreiden naar een maatschappij in zijn geheel. Het benadrukt dat falen en succes bij elkaar liggen, misschien zelfs verweven zijn. Laten we gaan kijken hoe Foucault het houvast van OS inzet in zijn analyse van het panopticum als de ultieme 'machine' van disciplineren van de delinquent.

4 De geboorte van de gevangenis in de orde van het spreken

In deze paragraaf plaatsen we DTS in OS. DTS is de beschrijving hoe het panopticum de ultieme 'disciplineringsmachine' is kunnen worden. Wat Foucault voorstelt in OS is om na te gaan welke macht door de praktijken van spreken en schrijven deze machine hebben gevormd. Allereerst is deze machine een machtswerking op de vrijheid van de ziel van de delinquent. Waar in de periode van de lijfstraf het lichaam opgeëist werd door de soeverein, eist nu de machine de ziel op. Waar in de periode van de lijfstraf het lichaam van de gevangene gemarteld of gevierendeeld werd, verschuift de praktijk zich in het panopticum naar zijn innerlijk .

De misdadiger krijgt in deze fase van de introductie van het panopticum een penitentiaire inrichting 'tot zijn beschikking'. Zijn lichaam kan er vrij in bewegen (tussen de muren), maar zijn ziel wordt gedisciplineerd en is niet langer vrij. Kortom, de discoursanalyse hanteert hier de omkering op het begrip vrijheid. Foucault laat zien dat de praktijk van spreken en schrijven over de gevangenis een analyse van het begrip vrijheid is. En deze analyse van de vrijheid gaat verder dan het panopticum. Foucault maakt duidelijk dat de disciplineringsmachine zich kan uitstrekken over de gehele maatschappij. Foucault schrijft:

'Het panoptische schema is in staat om zich, zonder te vervagen of zijn eigenschappen te verliezen, te verbreiden over het hele maatschappelijke organisme; het is voorbestemd om een algemene maatschappelijke functie te worden.'³³

En even verder:

'Onze samenleving wordt niet meer beheerst door het schouwspel maar door het toezicht.[...] We zijn veel minder Grieks dan we denken. We bevinden ons niet op de tribune of op het toneel, maar in de panoptische machine, en worden ingekapseld door haar machtseffecten die wij, als raderen van de machine, zelf verder geleiden.'³⁴

Nogmaals legt Foucault de nadruk op de samenleving als geheel: de samenleving valt als geheel onder toezicht. Foucault legt het accent op de beheersing, de samenleving wordt beheerst. En hij introduceert een aspect dat toelichting vereist: 'we zijn veel minder Grieks dan we denken'. In het Griekenland van voor onze jaartelling kon de mens vanaf de tribune kijken naar een tragedie en zo inzicht over zijn ziel verwerven. In de zogeheten catharsis beleefde de toeschouwer (althans bij een goede tragedie) een moment van ontzag en inzicht over de menselijke aard die hij ook op zichzelf kon betrekken. Dit inzicht kon ontstaan vanaf de tribune door de opvoering op het toneel. Foucault schetst ons nu de panoptische machine waarin noch toneel, noch tribune bestaat. De hele samenleving is een panoptische machine, waarin het individu geen enkele afstand tot welke situatie kent. Ook hier hanteert Foucault de omkering, namelijk van de ziel van de Griek gespiegeld aan een voorbeeld buiten hemzelf, de afstand tribune – toneel, naar de ziel van de gevangene zelf. Het bevestigt de panoptische machine waarin de delinquent volledig op zichzelf is terug geworpen. Een machine die de gehele samenleving beheerst.

Deze panoptische machine is tegelijk ook de randvoorwaarde voor de vorming van de kennis over de delinquent. Precies in de registratie van het gedrag en de ervaringen (denk hierbij bijvoorbeeld aan de psychologische begeleiding van de gevangene) ontstaat de kennis die vormend zal gaan werken voor het individu. Wat wil individualiteit in deze context zeggen? De mens in de panoptische machine krijgt te maken met afzondering van anderen en wordt door het machtsnetwerk van de

panoptische machine 'geïndividualiseerd'. In dit machtsnetwerk wordt de mens tot delinquent subject getransformeerd. Deze delinquent produceert zijn individualiteit door zich te willen gedragen volgens de normen van het toezicht, volgens de kenmerken die de panoptische machine als normaal vastlegt in de registraties van gedrag en innerlijke wereld.

Het panopticum is daarmee een gevangenis van de geest (of van de ziel) van die gevangene. Foucault legt hierbij veel nadruk op de creatie van individualiteit. Het is een individualiteit die weinig unieks heeft (want alle individuen worden gedisciplineerd, en zoals Foucault geschetst heeft geldt dit zelfs voor de gehele maatschappij), maar tegelijk heeft deze machine een productieve kant. De gevangene wil dit ook, hij wil zich in deze machine vormen naar de gestelde normen. De individuele gevangene, om preciezer te zijn de delinquent, heeft de betreffende normen geïnternaliseerd. Foucault was vooral geïnteresseerd in hoe deze werking van disciplineren in het individu kon ontstaan. Hij wilde weten welke verhouding van macht /weten hierbij manifest was en komt tot een beschrijving van de werking van de macht in vier kenmerkende aspecten:

- Ze wijst de ruimtelijke plaats van lichamen aan;
- Doet dit ogenschijnlijk 'als een natuurlijke activiteit';
- Tegelijk controleert ze de ontwikkeling van de lichamen;
- Door haar combinatievermogen bundelt ze alle individuele krachten tot één.

Deze vierledige machtswerking maakt het mogelijk om kennis te vergaren over de gedisciplineerde subjecten: de ziel wordt gedisciplineerd door de wetenschap over plaats, activiteit, ontwikkeling en krachten van het lichaam. Zij wordt object van wetenschap.

Zoals beschreven in paragraaf 3 begint DTS met een prentenoverzicht van orde in militaire parades, bouwplannen van kazernes, schrijftechnieken, slaapzalen van scholen, tuchthuis, hospitaal en tot slot allerlei gevangenisconcepten. De rode draad in deze prenten is de disciplineren met de vier kenmerken van macht die hier boven genoemd staan. In zijn analyse met van het discours heeft Foucault de rol van de ontwerper van de kazernes en gevangenissen benadrukt. Juist door de praktijk van spreken en schrijven heeft de uitwisseling van de ontwerpen bij kunnen dragen aan de verfijning van de functie van genoemde gebouwen. Hoe, volgens welke indeling en welk rooster, dienen mensen te slapen op een tuchtkolonie zodat het er 's avonds stil is en opgeruimd uitziet? Hoe schrijf je een brief zodat die voor de lezer leesbaar is? Hoe dienen soldaten te marcheren zodat ze als geordende groep van a naar b geraken met zo weinig mogelijk energieverlies? En hoe kun je door disciplineren delinquenten 'beter' maken? Het geeft aan dat het discours een machtsuitoefening is die vanwege de wil om vorm te geven, dus letterlijk vanuit de wil tot vormgeving, gedreven werd. Foucault komt in DTS uiteindelijk terecht bij Jeremy Bentham's panopticum als ultieme disciplineringsmachine. 'Bentham' maakt duidelijk dat de ontwikkeling van de disciplineren in de gevangenis voorbeelden en beelden nodig heeft gehad om zich verder te kunnen ontwikkelen. Zoals we hebben kunnen lezen in DTS in paragraaf 3: de meest gehoorde verklaring voor de ontwikkeling van de detentie als straf is volgens Foucault het ontstaan van een aantal befaamde modellen voor strafgevangenissen.

Deze ontwerpen maken daarmee deel uit van het discours: tekenen en ontwerpen zijn praktijken van spreken en schrijven die een machtswerking hebben. Foucault laat zo zien dat de macht over het spreken en schrijven in de gevangenis voor een

deel in de hand van ontwerpers (je zou ook kunnen zeggen: ingenieurs) ligt. We weten inmiddels dat ontwerpers en ingenieurs zich van deze macht niet eens bewust zijn (geweest).

Foucaults doel in DTS is geweest het tonen van de telkens weer veranderende verhoudingen tussen macht en weten. Een aspect dat in scriptie nog enigszins weinig toegelicht is geweest is de dynamiek tussen macht en weten. Hoe laat Foucault met als denkkader OS deze telkens weer nieuwe verhouding tussen macht en weten zien? Met een tweetal voorbeelden wil ik verduidelijken hoe Foucault te werk is gegaan.

Het eerste voorbeeld gaat over de executie. Foucault stelt een verschil vast tussen hoe de vierdeling van Damiens uitgevoerd dient te worden versus de executies enkele tientallen jaren later met de guillotine. Welke aanleidingen (schijnbaar toevallig) hebben er toe geleid dat met name de snelheid van executie verhoogd is? Dat is in dit voorbeeld precies wat Foucault relevant vindt. Het discours richt zich vanaf dan op het thema 'snelheid van executie'. Deze 'snelheid van executie' is vervolgens het aangrijppunt om macht (wie vordert de executie, wie is aanwezig bij de executie, wat dient hun beleving van de executie te zijn, waar grijpt de executie op in, sec lichaam of anderszins, enzovoorts) en weten (wie beschrijft de executie naar tijd en plaats, wie legt de executie vast in zijn details en hoe dient die uitgevoerd te worden, wie verkondigt de executie, enzovoorts) tegenover elkaar te plaatsen. Waarna de dynamiek tussen macht en weten op dit thema is verduidelijkt.

Een tweede voorbeeld waarin Foucault die dynamiek toont is de al genoemde beschrijving van aanpak van pest in de peststad versus de leprozen met hun kolonie: 'De dreiging van de pest is het ideale model voor de disciplinerende macht', aldus Foucault. Hij gebruikt het voorbeeld van de twee ziektes natuurlijk niet zomaar. In het verschil van zuiveren naar disciplineren toont zich een analoge macht/weten-verhouding die ook te zien is in het verschil tussen straffen en disciplineren in de context van de gevangenen en de gevangenis. Voor Foucault leveren deze werkingen van de discipline (in de bestrijding van de pest, in de disciplineren van de gevangenen) de overtuiging op dat de dynamiek de sleutel tot de antwoorden op zijn vragen is. Het uitvoerig beschrijven van de voorbeelden is essentieel hierin. Ze dienen de lezer te overtuigen.

Wat Foucault doet met DTS is echter niet 'alleen maar' een academische exercitie waarin de lezer overtuigd dient te worden. Met het plaatsen van DTS, nauw verwant met het sociale vraagstuk van de toestand van delinquenten in de penitentiaire instituten, in het werkkader van OS besluit Foucault voor het eerst op een expliciete manier een politiek en sociaal vraagstuk op academische manier aan te pakken³⁵. Vergelijk dit met zijn voorgaande boeken en teksten waarin ook wel sociaal relevante thema's behandeld werden, maar tot dan toe alleen impliciet als vraagstuk. Foucault koppelt vanaf 1970, vanaf de presentatie van OS, zijn academisch werk rechtstreeks aan zijn activisme.

Om zijn missie te verwoorden gebruikt Foucault, tot slot van deze paragraaf, nogmaals de omkering. Het is een tweevoudige omkering van vaststelling naar hypothese en van falen naar succes:

'We kunnen de vaststelling dat de gevangenis faalt in het terugdringen van de misdaad dus beter vervangen door de hypothese dat de gevangenis slaagt in het produceren van de delinquentie als een specifieke vorm van illegalisme, die politiek

en economisch minder gevaarlijk en uiteindelijk zelfs bruikbaar is; in het produceren van een ogenschijnlijk marginaal maar centraal gecontroleerd delinquent milieu; en in het produceren van de delinquent als pathologisch subject.¹³⁶

5 Activisme

Tegelijk met zijn aanstelling aan het Collège de France wordt Foucaults activisme voor het gevangeniswezen groter. Deze activistische kant van Foucault is goed te volgen in *Dits et écrits*³⁷, de bundeling van lezingen, interviews en pamfletten die Foucault achtergelaten heeft. Biograaf Didier Eribon verwoordt de start van deze periode als volgt³⁸: 'Vanaf 1970 is Foucault een publieke persoonlijkheid.' Zonder een volgorde van belang te kunnen aangeven, heeft Foucault zich, geleid door zijn eigen onderzoek, ten doel gesteld om de gevangenen een eigen stem te geven. Bij dat doel hoorde een organisatie en zo wordt Foucault de drijvende kracht achter de GIP, de 'Groupe d'Information sur les Prisons'. In het Nederlands: de Informatiegroep Gevangenen. Het doel dat Foucault wil bereiken met GIP is verwoord in de eerste publicatie van de GIP in mei 1971:

'De GIP wil zich niet opwerpen als woordvoerder van de gedetineerden in de verschillende gevangenen, maar hun juist de mogelijkheid geven zelf het woord te voeren, te praten over wat zich in de gevangenen afspeelt. Het doel van de GIP is niet reformistisch, wij dromen niet van een ideale gevangenis; onze wens is dat gevangenen kunnen zeggen wat er in het strafstelsel onduidelijk is. Dat wat de gevangenen zelf in de openbaarheid brengen, moeten we zo snel en zo breed mogelijk uitdragen. Dat is de enige mogelijkheid om tot één strijd te komen, binnen en buiten de gevangenis, op politiek en op juridisch niveau.'³⁹

Dit laat zien hoe Foucault begaan was met de gevangenen. De tekst van de eerste GIP-publicatie bevat een inleiding waarin de doelstellingen worden toegelicht. Foucault zet expliciet het discours, de praktijk van spreken en schrijven, in als methode om de situatie voor de gevangenen te verbeteren. De verhouding van macht en weten zal door een nieuw discours veranderen, dat is althans Foucaults doel:

'Rechtbanken, gevangenen, ziekenhuizen, psychiatrische inrichtingen, bedrijfsgeneeskunde, universiteiten, pers- en informatie-organen: via al deze instituten komt, in verschillende vermommingen, een onderdrukking tot stand die in de grond een politieke onderdrukking is. De uitgebuite klasse heeft die onderdrukking altijd als zodanig herkend en er zich altijd tegen verzet, maar was genoodzaakt haar te ondergaan. Nu zijn er echter nieuwe sociale groepen – intellectuelen, technici, juristen, artsen, journalisten, enzovoort – die haar als onduidelijk ervaren. Degenen die tot taak hebben gezondheid, recht, kennis en informatie te verspreiden, beginnen in hun eigen activiteiten de onderdrukkende werking van een politieke macht te voelen. [...] In deze samengevoegde weigering [van proletariaat en de genoemde 'nieuwe sociale groepen'] om iets nog langer te verdragen wordt teruggrepen naar de instrumenten die het proletariaat in de negentiende eeuw heeft ontwikkeld; allereerst de enquêtes die de arbeiders zelf verrichten naar de omstandigheden waarin arbeiders leefden.'⁴⁰

In totaal lanceert de GIP in een kleine twee jaar vier publicaties, maar Foucault komt tot het teleurstellende inzicht dat de bijdrage van GIP tegen zichzelf gaat werken. Er is het nodige bereikt, zeker: 'Vrijwel overal in Frankrijk zijn comités in het leven geroepen. [...] advocaten, artsen en religieuzen doen actief mee.'⁴¹ Maar het succes is tijdelijk. Trouw aan het oorspronkelijk principe, wil Foucault het woord laten aan gedetineerden en ex-gedetineerden. Deze groeperen zich in december 1972 in actiecomité 'Comité d'action des prisonniers'⁴² kortweg CAP en brengen al meteen hun eerste informatiebrochure uit. De CAP wil zich losmaken van de GIP en CAP voorman Livrozet vertelt in de pers: 'wij hebben maling aan die specialisten in het

analyseren, ik heb niemand nodig om het woord te nemen en uit te leggen wat ik ben.'

De GIP rond Foucault voelt zich hierdoor verraden en daarmee is feitelijk de dynamiek uit de GIP. Zonder dynamiek geen verandering in de verhouding macht/weten, lazen we in de vorige paragraaf. 'Gevoelens van bitterheid en mislukking moeten zich, nadat de GIP zichzelf had opgeheven, ook van Foucault meester hebben gemaakt. Michel had het gevoel dat het allemaal geen enkel nut had gehad' verklaart Gilles Deleuze, een goede vriend van Foucault en mede-activist, in een interview dat in 1986 verscheen⁴³. Voor de gevangenen ging de disciplinerende door 'die specialisten in het analyseren' van buiten af te ver. Deze vorm van disciplinerende door activisten (buiten de gevangenis) van de gevangenen (evident: binnen de gevangenis) werd door de laatste niet meer als productief ervaren. In hetzelfde interview benadrukt Deleuze overigens ook het succes voor de GIP-activisten zelf. Voor Foucault was dit avontuur, dit experiment, belangrijk als test voor een nieuwe opvatting van het engagement. Dat dit experiment niet het gewenste gevolg had doet daar volgens Deleuze weinig aan af. Deleuze zag ook de taalkundige winst: 'Er bestaat nu een nieuw type taaluitingen over de gevangenis, die als vanzelf door gevangenen maar soms ook door niet-gevangenen worden gebezigd, en die daarvóór niet hadden kunnen worden geformuleerd.'⁴⁴

De GIP wilde met haar publicaties op een of andere manier bijdragen aan de emancipatie van de Franse gevangenen. Om beter te kunnen begrijpen hoe het er werkelijk aan toe ging in de Franse gevangenis wilde Foucault ze ook werkelijk bezoeken. Dit werd hem onmogelijk gemaakt en om die reden bezoekt hij samen met John K. Simon (professor in de Franse letteren aan State University of New York in Buffalo) in 1972, de GIP is dan volop actief, de gevangenis van Attica in de Verenigde Staten. Het gesprek naar aanleiding van dit bezoek is op band vastgelegd en in het voorjaar van 1974 in Telos gepubliceerd: 'Michel Foucault on Attica'⁴⁵. Op de opmerking van Simon dat Attica Foucaults eerste gevangenisbezoek is antwoordt hij:

'Nu dat zit zo, men heeft in Frankrijk niet het recht om gevangenis te bezichtigen. Men kan alleen in een gevangenis komen wanneer men zelf een gevangene, bewaker of advocaat is.'⁴⁶

Het is moeilijk om een gevangenis in te komen, feitelijk dezelfde ervaring die in paragraaf 1.1 beschreven werd. Dit onderstreept de analyse die Foucault later in DTS zal verwoorden, namelijk dat de medegevangene, bewaker en advocaat in de bestaande verhouding van macht en weten bijdragen aan de disciplinerende van de delinquent. Een activistische filosoof wordt buiten dit discours gehouden want deze draagt niet bij. Foucault is vervolgens overweldigd door de Amerikaanse gevangenis:

'De ingang, deze schijnvesting a la Disneyland, deze waarnemingsposten, met kantelen zoals Middeleeuwse torens. En achter deze echt belachelijke scenerie, waardoor al het andere gekleinerd wordt, ontdekt men dat het om een verschrikkelijke machinerie gaat. Men bezoekt meer dan alleen een fabriek: men bezoekt een machine, het binnenste van een machine. Attica is een vernietigingsmachine die verslindt, kapot maakt, oplost.'⁴⁷

Hij ervaart de uitsluitingsprocedure van het discours zoals hij die geschetst heeft in OS en gebruikt dezelfde term (machinerie) die hij in OS in 1970 uitsprak als duiding voor de wil tot waarheid (zie ook paragraaf 3). Deze ervaring doet Foucault inzien dat zijn vraag veranderd dient te worden. Van

'Tot dan toe stelde ik mij uitzondering uit de samenleving voor als een soort algemene functie en ik probeerde deze functie op de een of andere manier te bekijken als opbouwend voor de samenleving.'

naar

'De vraag die ik me nu stel is het omgekeerde: de gevangenis is een te complex mechanisme om het alleen maar als een puur negatieve uitzonderingsfunctie te beschouwen. Er zijn onderbouwingen die wijzen op positieve functies.'⁴⁸

De als positief ervaren kant van deze economie wordt gedragen door de deelnemers aan die gevangenis-economie. Het is op die manier een economie die de vorming van het subject mogelijk maakt en bijdraagt aan zijn individualiteit. In de eerste plaats kunnen we hier denken aan de gevangene die als delinquent accepteert gevormd te worden omdat dit hem de voordelen levert die horen bij die vorming. Op een ander niveau geldt dezelfde houding voor de bewaker (die wil bewaken in deze context omdat dit hem werk oplevert en hij de mogelijkheid verschaft dat de delinquent gevormd wordt) en bijvoorbeeld ook voor de advocaat (die een delinquent wil begeleiden in zijn rechtsgang waarmee de advocaat zijn bijdrage levert aan het recht). Enzovoorts. Tegelijk geldt dat anderen (Foucault) buitengesloten worden:

'De gevangenis is evenzeer deel van een uitzonderingsproces.'⁴⁹

Foucault benadrukt in het interview het doel van zijn GIP. Een bepaalde onderlaag van de maatschappij is door uitsluiting uit het machtdiscours van de politieke strijd geraakt. Hierdoor is ze geïsoleerd en niet meer verbonden met de arbeidersklasse en vakbonden. Deze onderlaag is de doelgroep van Foucault:

'Hun re-integratie in de politieke strijd is het belangrijkste doel van onze groep GIP'.⁵⁰

Nu werden in deze tijd ook Maoïsten gevangen gezet en deze Maoïsten begrepen, mede door de activiteiten van de GIP, dat hun politieke strijd dezelfde was als die van de andere gevangenen, de criminelen: het niet vergeleken willen worden met reguliere criminelen was volgens Foucault een politieke fout. Foucault ziet de diverse revoltes opgeteld als één cultuurrevolutie:

'De cultuurrevolutie impliceert dat men, tenminste in een samenleving als de onze, niet langer een onderscheid kan maken tussen gewone criminelen en politieke criminelen. Algemeen recht is politiek! Tenslotte is het de bourgeoisie die uit politieke overwegingen en op basis van hun politieke macht bepaalt wat men algemeen strafrecht noemt.'⁵¹

De heersende macht zorgt met andere woorden in het discours voor de gewenste parcellering tussen politieke dissidenten en criminelen. Foucault verwoordt hier de analyse uit DTS (denk aan de behandelde uitsnede over de uitbraak van de lepra en de pest) dat de bourgeoisie in de combinatie van macht en weten deze parcellering in stand wil houden. Simon vraagt tot slot in dit gesprek: 'Als men uw richting van denken logisch volgt, moet men bijna zeggen dat zij, die zich engageren voor de rehabilitatie van gevangenen, misschien wel de ergste vijanden van de revolutie zijn.'⁵² Oftewel, doe je er goed aan om specifiek één groep van achtergestelden te helpen in de wetenschap dat dit onderdeel uit maakt van een grotere strijd?

'Ja, ik denk dat wat u nu zegt, helemaal waar is. Ik geloof dat deze hele diepgaande strijd politieke natuur is. Misdaad is een staatsgreep van onder. Deze zin is uit 'Les Misérables' van Victor Hugo.'⁵³

Foucault benadrukt het karakter van de strijd: het is een politieke natuur. In OS heeft hij twee jaar eerder laten blijken wat de positie van het discours hierin is:

'Het spreken vormt niet zomaar een vertaling van de strijd of van de stelsels van overheersing, maar het is hetgeen waarvoor en waarmee wij strijden, het is de macht waarvan wij ons meester trachten te maken.'⁵⁴

Trachten is prima, maar is het ook gelukt? Na de publicatie van DTS, waarin Foucault het discours over macht en weten in relatie tot de gevangenis heeft geanalyseerd en gepresenteerd, komt hij begin 1976 met een aantal reflecties. We gaan weer naar het Collège de France, de plaats waar Foucault in 1970 OS uitsprak.

6 Reflectie aan de hand van twee lezingen in 1976

Zoals in de collegereeksen aan de Erasmus Universiteit telkens benadrukt werd: 'om te begrijpen wat Foucault met een bepaald boek bedoeld heeft, kunt u het beste zijn publicaties en interviews erna lezen'. Om de essentie van DTS volgens Foucault te begrijpen kijken we naar wat Foucault erna gezegd heeft. In termen van OS: 'de auteur' onderwerpt het discours van zijn eigen werk aan controle⁵⁵. Aan de hand van twee colleges uit 1976, is te achterhalen in welke mate Foucault zelf concludeerde of de doelen die hij voor ogen had in 1970 dichterbij zijn gekomen.

Het eerste college heet 'Historisch weten en macht; college van 7 januari 1976'⁵⁶ en Foucault begint dit college bijzonder ironisch: hij wil de onderzoeken waar hij zoals hij stelt sinds 'vier of vijf jaren' (namelijk sinds zijn aanstelling aan het Collège de France) mee bezig is geweest 'in zekere zin af [...] sluiten'. Zo ook het onderzoek naar de geboorte van de gevangenis. Foucault typeert aan de start van dit college zijn onderzoeken sinds 1970 als:

'Fragmentarische onderzoeken, waarvan er tenslotte niet één werd voltooid, of zelfs maar een vervolg had. Verspreide en zich herhalende onderzoeken, die in dezelfde ontwerpen, dezelfde thema's, dezelfde begrippen enz. terugvielen. Wat ik heb gedaan, waren – zoals u zich zult herinneren – korte aanduidingen van de geschiedenis van de strafprocedure [...]. Dit alles sleept zich voort, komt niet vooruit, herhaalt zich en vormt geen samenhangend geheel. In de grond van de zaak zegt het voortdurend hetzelfde, maar misschien zegt het ook helemaal niets. Kortom: het is niet steekhoudend.'⁵⁷

Foucault lijkt van zijn gehele werk zelfs een karikatuur te maken:

'Het is de grote zachte en warme vrijmetselarij van de nutteloze geleerdheid [met een rechtvaardiging,] doordat het beantwoordt aan een begrensd tijdsbestek [door er] tien, vijftien, hoogstens twintig jaren [aan gewerkt te hebben].'⁵⁸

En dan verdwijnt de ironie en benoemt Foucault het succes sinds 1970:

'De doeltreffendheid van de verspreide en discontinue offensieven [...]. Ik denk [...] aan de doeltreffendheid van de aanvallen op het justitie- en strafapparaat.'⁵⁹

We weten inmiddels dat Foucault niet tevreden was over het eindresultaat van zijn GIP (zie de vorige paragraaf). Dat impliceert dat het in het citaat hierboven om een breder begrip moet handelen. Foucault benadrukt het karakter van de strijd van die jaren: het hele justitie- en strafapparaat is doeltreffend aangevallen. Hoe is het gelukt om daadwerkelijk kritiek hierop te ontwikkelen? Volgens Foucault:

'Omdat slechts dankzij de historische inhouden de breuk terug gevonden kan worden van de botsingen en de gevechten die de functionele ordeningen en systematische indelingen juist verhullen.'⁶⁰

De nutteloze geleerdheid is gerechtvaardigd. Foucault schetst vervolgens in dit college een terugkeer van 'lokaal weten' van de delinquent dat door de gekozen eenheid van analyse (het discours) in DTS bloot is komen te liggen:

'[Het is een] niet gekwalificeerde, ja regelrecht gediskwalificeerde [vorm] van weten [...] van de delinquent, [een] [...] [vorm] van weten die ik zou willen betitelen als het weten van mensen en die niet verward [mag][...] worden met een algemeen weten,

met het gezonde verstand, maar integendeel een specifiek, lokaal, regionaal weten [...] [Dit] was het medium waarin de kritiek zich ontwikkelde.⁶¹

Het doel van Foucault was te laten zien hoe weten en macht als tweespan op kunnen trekken. Het 'lokaal weten' bevestigt dat discours een context nodig heeft waarin de macht en weten zich kunnen vestigen. Foucault spreekt over 'medium'. Vervolgens komt hij tot een eerste direct antwoord op de vraag wat macht is:

'[...] de macht is in wezen datgene wat onderdrukt. De macht onderdrukt de natuur, de instincten, een klasse, individuen.'⁶²

Wordt het weten onderdrukt? We zijn weer bij Nietzscheaanse omschrijvingen. De drijvende kracht achter (onder meer) onze kennis is 'de wil tot macht'. De vraag die onbeantwoord blijft is of deze onderdrukkende macht zich op eenzelfde manier manifesteert ten aanzien van enerzijds de erudiete kennis en anderzijds de lokale vormen van weten die Foucault blootgelegd heeft in DTS aan de hand van zijn 'Orde van het spreken'.

Maar er geldt nog een ander antwoord op de vraag wat macht is: Foucault wijst ook op de analyse van macht in termen van strijd, confrontaties en oorlog⁶³ en benadrukt de noodzaak van meer gedetailleerde analyse van macht en weten:

'Er resulteren dus twee modellen voor machtsanalyse. Het model verdrag-verdrukking, dat wil zeggen het juridische model, en het model heerschappij-onderdrukking of oorlog-onderdrukking, waarin de pertinente tegenstelling niet die is tussen wettig en onwettig zoals in het eerste model, maar die tussen strijd en onderwerping. Het is duidelijk, dat alles wat ik in de loop van de afgelopen jaren heb gedaan, uitgaat van het model strijd-onderdrukking, en dit heb ik tot op heden geprobeerd toe te passen. Dit model was ik genoopt opnieuw te beschouwen, zowel omdat het op een hele reeks punten nog onvoldoende uitgewerkt is, alsook omdat ik geloof dat juist deze twee begrippen onderdrukking en oorlog aanzienlijk gemodificeerd, zoal niet uiteindelijk wellicht opgegeven moeten worden. In elk geval geloof ik, dat ze beter doordacht moeten worden. De noodzaak om het begrip onderdrukking nauwkeuriger te overdenken komt dus voort uit de indruk die ik heb dat dit begrip, dat thans zo gangbaar is om de machtsmechanismen en -effecten te karakteriseren, volstrekt ontoereikend is om ze te analyseren.'⁶⁴

We stellen vast dat Foucault zijn begrippenkader tot de tijd van DTS onvoldoende vond om het gehele machtsbegrip te kunnen duiden en dat noopt hem om een week later in het college 'Twee typen macht; een college van 14 januari 1976'⁶⁵ er dieper op in te gaan. Hij benadrukt nog een keer zijn doel sinds 'De orde van het spreken':

'Het probleem dat ik nu ongeveer vanaf 1970-1971 heb getracht te verkennen, was het hoe van de macht. Dat wil zeggen, ik heb geprobeerd haar mechanismen te doorgronden tussen twee referentiepunten, twee grenzen: enerzijds de rechtsregels die de macht formeel begrenzen, anderzijds de waarheidseffecten, die deze macht produceert en overdraagt en die op hun beurt deze macht reproduceren. Een driehoek dus: macht, recht, waarheid.'⁶⁶

In de omkering die we van Foucault kennen formuleert hij zijn probleemstelling. Niet: hoe kunnen de grenzen van de macht vastgelegd worden door het waarheidsvertoog, maar:

'Welke rechtsregels worden door de machtsverhoudingen aangewend om waarheidsvertogen te produceren? Of ook: welk type macht is in staat waarheidsvertogen te produceren [...]?'⁶⁷

In deze 'omkering van de analyse' heeft Foucault 'gepoogd het feit van de heerschappij zijn volle gewicht te geven, zowel in haar verborgen als in haar gewelddadige vorm'. En daarmee heeft hij gepoogd aan te tonen dat 'het recht het werktuig van deze heerschappij is, wat vanzelf spreekt, maar ook hoe, in hoeverre en in welke vorm het recht verhoudingen overdraagt en instelt die geen soevereiniteit- maar heerschappijverhoudingen zijn.'⁶⁸

Volgens Foucault is die heerschappij in zijn volle gewicht te analyseren door dit (weer volgens een omkering, dit keer de omkering van methode), als volgt te doen:

- De macht vatten in haar uiterste punten, in haar laatste vertakkingen: 'in haar meest regionale, meest lokale vormen';⁶⁹
- De macht analyseren waar deze 'opgaat in reële en concrete praktijken';⁷⁰
- De macht analyseren 'als iets dat circuleert of liever als iets dat slechts op de wijze van een keten functioneert. [...] De macht functioneert en wordt uitgeoefend via een organisatie die de vorm van een netwerk heeft';⁷¹
- De macht analyseren 'langs opklimmende lijnen, dat wil zeggen men moet uitgaan van de oneindig kleine mechanismen die hun eigen geschiedenis, hun eigen traject, hun techniek en tactiek hebben, en vervolgens nagaan hoe deze machtsmechanismen werden en worden bezet, gekoloniseerd, gebruikt, omgebogen, omgevormd, verplaatst, uitgebreid, enzovoort, door steeds algemenere machtsmechanismen en door omvattende heerschappijvormen'.⁷²

De volle grootte toont zicht dus in de details. Voor het onderzoek naar de gevangenis vraagt dit om een analyse 'op het concrete niveau [...] van de cellen', op het niveau van de 'micromechanica van de macht':

[...]heel deze micromechanica van de macht was vanaf een bepaald moment een belang voor de bourgeoisie. [...] de bourgeoisie bekommert zich niet in het minst om de delinquenten, om hun bestraffing of re-integratie die economisch gezien niet erg belangrijk is, maar is geïnteresseerd in het geheel van mechanismen waarmee de delinquent wordt gecontroleerd, vervolgd, bestraft, gecorrigeerd enzovoort.⁷³

Foucault heeft nog een extra aandachtspunt voor deze analyse:

'ik geloof niet dat wat aan de basis ontstaat, ideologieën zijn. [...] Het zijn concrete instrumenten om weten te vormen en te accumuleren, het zijn observatiemethoden, registratietechnieken, onderzoeksprocedures, toetsingsapparaten. Dit alles betekent, dat de macht via deze subtiele mechanismen slechts kan worden uitgeoefend, als zij weten of liever apparaten van weten tot ontwikkeling brengt, organiseert en in circulatie brengt, die geen ideologische bouwsels zijn.'⁷⁴

Foucault positioneert 'dit nieuwe type macht'⁷⁵ in handen van de bourgeoisie, de gegoede middenklasse die tussen proletariaat en grootkapitaal zijn eigen doelen nastreeft. De soevereine macht is veranderd in een bourgeoisiemacht die zich kan manifesteren in 'een nauwsluitend raster (quadrillage) van materiële dwangmiddelen'⁷⁶, aldus Foucault. Dit alles verklaart volgens Foucault waarom de

macht zich tussen twee grenzen voltrekt: tussen een recht van de soevereiniteit en een mechanica van de discipline:

'De disciplines zullen dragers zijn van een vertoog, [...] niet van de rechtsregel die uit de soevereiniteit is afgeleid [...]. Nauwkeuriger gezegd: ik ben van mening dat de normalisaties door de disciplines steeds meer botsen met de rechtsstelsels van de soevereiniteit.[...] Onderdrukking is altijd nog een juridisch-disciplinair begrip, hoe kritisch men het ook gebruiken wil.'⁷⁷

Foucault rondt het college in stijl af door deze opmerking over het belangrijke thema dat hem zijn hele leven heeft bezig gehouden: de onderdrukking. Onderdrukking hoeft niet geassocieerd te worden met disciplineren. Na deze twee colleges zal Foucault nog verder gaan met het analyseren van het begrip 'dominantie', maar de gevangenis heeft vanaf die tijd weinig tot geen aandacht meer van hem gekregen. Er was over gezegd wat er over gezegd diende te worden.

Na deze twee colleges kunnen we vaststellen dat Foucault zichzelf in zijn missie slechts deels geslaagd achtte:

- In de lezing van 7 januari 1976 legt hij verantwoording af voor zijn werk van de zes jaren ervoor. Hij stelt vast dat de 'begrippen onderdrukking en oorlog aanzienlijk gemodificeerd, zoal niet uiteindelijk wellicht opgegeven moeten worden. In elk geval geloof ik dat ze beter doordacht moeten worden.' (zie nogmaals eindnoot 62). Met name het begrip 'onderdrukking' is volgens Foucault te beperkt om uit te drukken wat er in de gevangenis gebeurt. De disciplineren van de gevangenen leidt bijvoorbeeld ook tot productie en een eigen economie. Delinquenten voegen zich in de disciplineren omdat (!) ze er ook een voordeel in zien. Er is dus meer aan de hand dan alleen dominantie. Foucault heeft de basis gelegd, aan andere onderzoekers wat hem betreft de aanvullingen;
- In de lezing van 14 januari 1976 benadrukt hij nog eens de maatschappelijke relevantie van zijn onderzoekswerk en wijst hij tegelijk zijn navolgers de richting: 'om in de strijd tegen de disciplinaire macht te kunnen optreden tegen de disciplines zal men niet de richting van het oude recht van de soevereiniteit moeten inslaan, maar in de richting van een nieuw recht moeten gaan, dat niet alleen antidisciplinair zou zijn maar ook van het beginsel van de soevereiniteit bevrijd.' Ook hier geldt: werk aan de winkel voor zijn collega's;
- In zijn programma van 'De orde van het spreken', met daarin de basis van de genoemde vijf 'voorzorgsmaatregelen' uit de lezing van 14 januari 1976, laat Foucault een werkwijze na die zowel navolging verdient als nog kritisch beschouwd dient te worden. Het benadrukt dat Foucault een discours over een discours gelanceerd heeft. Zoals gezegd: om dit punt heeft hij zich niet erg druk gemaakt;
- We hebben kunnen lezen dat Foucault zichzelf verraden voelde ten aanzien van de inzet van zijn GIP, de 'Groupe d'information sur les prisons', door de gevangengroep CAP, de 'Comité d'action des prisonniers'. Paradoxaal genoeg zijn deze gevangenen juist erg mondig geworden doordat ze zich gingen afzetten tegen die 'specialisten in het analyseren'. Foucault heeft het anders ervaren en de verzachtende conclusies van Deleuze in 1986 kwamen te laat om daar nog iets aan te veranderen.

7 Conclusies en aanbevelingen voor nadere analyse

Foucault geeft in zijn vraag 'Welke rechtsregels worden door de machtsverhoudingen aangewend om waarheidsvertogen te produceren? Of ook: welk type macht is in staat waarheidsvertogen te produceren?' feitelijk al een antwoord. Namelijk: er is een type macht in staat gebleken waarheidsvertogen te produceren. DTS laat ons verschillende voorbeelden hiervan zien. De eerste vraag die we dienen te stellen, heeft juist te maken met het begrip waarheidsvertoog. Wat zijn waarheidsvertogen wanneer er sprake is van de 'wil tot waarheid', in ieder geval volgens Nietzscheaans inzicht eerder sprake van een 'wil tot waarheid' dan van 'de waarheid' zelf? In die zin heeft Foucault zich zonder schroom begeven op een 'mission impossible': een spannende film waarin slechts tijdelijk een geslaagd einde zich aandient maar nooit een definitief.

Het tweede antwoord dat in Foucaults eigen vraagstelling al ingebed is, is deze: 'welke rechtsregels', 'welk type macht'. Beide begrippen suggereren dat er een onderscheid gemaakt dient te worden tussen bijvoorbeeld type macht die wel en type macht die geen waarheidsvertoog produceren kan. Wat zijn de randvoorwaarden hierbij? En worden die door het waarheidsvertoog (al disciplinerend) 'bepaald' of geldt er een andere beweging? Een vraag die nader onderzocht dient te worden.

En natuurlijk zijn er nog meer vraagtekens te plaatsen op inhoudelijk begripsniveau. Foucault stapt in sommige bijna retorische argumentatielijnen soms makkelijk over begrippen en hun strekking heen. Als voorbeeld de schets van Foucault van disciplinerende voor een specifieke periode in een specifieke cultuur. Hoe robuust is de analyse die Foucault lanceert voor Franse strafgebruiken en gevangenissen tussen ongeveer 1750 en 1880? Zijn deze analyses bijvoorbeeld ook door te trekken naar andere culturen, culturen waarin macht en weten een heel andere invulling hebben gekregen dan de Verlichte Franse maatschappij die juist in die periode een Republiek aan het oprichten was?

Zonder compleet te zijn nog één voorbeeld van een notie van Foucault. Hij plaatst de disciplinerende specifiek binnen de muren van instituties en het tijdsschema van de dag. Hoe zou dit werken binnen (ik beseft dat 'binnen' hier verwarrend kan zijn) domeinen waarin geen of nauwelijks afgesloten ruimtes in gebruik zijn, waarbinnen een ander tijdsbesef of zelfs geen tijdsbesef heerst? In die zin is afbeelding 30 uit DTS interessant: kan een boom gedisciplineerd worden? Beseft deze de voordelen, de economie, de productie?

Afkortingen voor gebruikte teksten

DTS: *Discipline, toezicht en straf; de geboorte van de gevangenis*

OS: *De orde van het spreken*

MF: *Michel Foucault, een biografie*

DMHWM: 'Historisch weten en macht; college van 7 januari 1976' uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit*

DMTTM: 'Twee typen macht'; college van 14 januari 1976' uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit*

MMUA: 'Über Attica; Ein Gespräch mit J.K. Simon' uit *Mikrophysik der Macht; Michel Foucault über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin*

Literatuurlijst

- Eribon, D. , 'Michel Foucault, een biografie' (1989). Van Genneep, Amsterdam.
- Foucault, M., *De orde van het spreken* (1988). Uitgeverij Boom, Meppel/Amsterdam.
- Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis* (1989). Historische Uitgeverij, Groningen.
- Foucault, M., *Dits et écrits 1; 1954 – 1975, Dits et écrits 2; 1976 – 1988*, ed. D. Defert & F. Ewald (2000). Galimard, Paris.
- Foucault, M. 'Historisch weten en macht' (1978). 'Historisches Wissen der Kämpfe und Macht, Vorlesung vom 7. Januar 1976', uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Merve Verlag, Berlin. Online geraadpleegd op 12 december 2011
<http://www.marxists.org/nederlands/foucault/1976/1976macht.htm>
- Foucault, M., 'Twee typen macht' (1978). 'Recht der Souveränität/Mechanismus der Disziplin, Vorlesung vom 14. Januar 1976', uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Merve Verlag, Berlin. Online geraadpleegd op 12 december 2011
<http://www.marxists.org/nederlands/foucault/1976/1976typenmacht.htm>
- Foucault, M., 'Über Attica; Ein Gespräch mit John K. Simon' (1976) uit *Mikrophysik der Macht; Michel Foucault über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin*. Merve Verlag, Berlin.
- Shumway, D., *Michel Foucault*, (1989). Charlottesville and London, University of Virginia.
- Sluga, H., 'I am simply a Nietzschean', hoofdstuk 2 uit *Foucault and philosophy*, ed. T. O'Leary & C. Falzon (2010). Wiley & Blackwell, West Sussex (UK). Online geraadpleegd op 12 december 2011
http://mohamedrabeea.com/books/book1_5799.pdf

Eindnoten

- ¹ Op de link www.en.wikipedia.org/wiki/Panopticon is een beschrijving te vinden van het ontwerp van het 'panopticon' door Jeremy Bentham (bron geraadpleegd op 15 mei 2011).
- ² *Discipline, toezicht en straf: de geboorte van de gevangenis* of DTS is de vertaling uit 1989 van 'Surveiller et punir. Naissance de la prison' uit 1975. Historische Uitgeverij, Groningen.
- ³ Zie DTS, p. 46.
- ⁴ Zie DTS, p. 47.
- ⁵ Zie DTS, p. 51.
- ⁶ Zie DTS, p. 90.
- ⁷ Zie DTS, p. 109.
- ⁸ Zie DTS, p. 113.
- ⁹ Zie DTS, p. 146.
- ¹⁰ Zie DTS, pp. 169-171.
- ¹¹ Zie DTS, p. 171.
- ¹² Zie DTS, p. 177.
- ¹³ Zie DTS, p. 190.
- ¹⁴ Zie DTS, p. 191.
- ¹⁵ Zie DTS, p. 246.
- ¹⁶ Zie DTS, p. 252.
- ¹⁷ Zie DTS, p. 272.
- ¹⁸ Zie DTS, p. 274.
- ¹⁹ Zie DTS, p. 280.
- ²⁰ Zie DTS, p. 279.
- ²¹ Zie DTS, p. 316.
- ²² Zie DTS, p. 347.
- ²³ Zie DTS, p. 352.
- ²⁴ Zie DTS, p. 366.
- ²⁵ Zie DTS, p. 422.
- ²⁶ Zie DTS, p. 427.
- ²⁷ Zie DTS, p. 429.
- ²⁸ *De orde van het spreken* of OS is de vertaling van 'L'ordre du discours' door Thomas Widdershoven. Het is de inaugurale rede die Foucault uitsprak op 2 december 1970 voor het Collège de France. Uitgeverij Boom, Meppel/Amsterdam (1988).
- ²⁹ Zie *Foucault and philosophy* van Hans Sluga, onder eindredactie van Thomas O'Leary en Christopher Falzon; online verkrijgbaar sinds 25 februari 2010). Hoofdstuk 2 luidt 'I am simply a Nietzschean'. http://mohamedrabee.com/books/book1_5799.pdf
- ³⁰ Zie 'Over waarheid en leugen in buiten-morele zin', p. 14., uit *Waarheid en Leugen* door Friedrich Nietzsche (2010). Uitgeverij Boom, Amsterdam.
- ³¹ Zie OS, pp.43-44.
- ³² Zie OS, p. 37.
- ³³ Zie DTS, p. 287.
- ³⁴ Zie DTS, p. 299.
- ³⁵ Zie *Michel Foucault*, p. 114 geschreven door D.R. Shumway. Charlottesville and London, University of Virginia (1989).
- ³⁶ Zie DTS, p. 384.
- ³⁷ *Dits et écrits* is in een tweedelige editie onder redactie van Daniel Defert en François Ewald opnieuw uitgegeven door uitgeverij Gallimard (2000). Deel 1 betreft de periode 1954-1975, deel 2 de periode 1976-1988.
- ³⁸ Zie *Michel Foucault, een biografie* of MF, p. 251. Dit is de vertaling door Jeanne Holierhoek van Didier Eribons biografie uit 1989: 'Michel Foucault (1926 – 1984)'. Uitgegeven bij Van Gennep, Amsterdam.
- ³⁹ Zie MF, p. 249.
- ⁴⁰ Zie MF, p. 240.
- ⁴¹ Zie MF, pp. 241-242.
- ⁴² Zie MF, pp. 243-244.

---

⁴³ Zie MF, pp. 245-246.

⁴⁴ Zie MF, p. 245.

⁴⁵ Dit interview is opgenomen in *Dits et écrits*. In deze thesis wordt een Duitse vertaling gebruikt: 'Über Attica; Ein Gespräch mit John K. Simon', pp. 54 – 67 uit *Mikrophysik der Macht; Michel Foucault über Strafjustiz, Psychiatrie und Medizin* of MMUA door Merve Verlag, Berlin (1976).

⁴⁶ Zie MMUA, p.54.

⁴⁷ Zie MMUA, p.55.

⁴⁸ Zie MMUA, pp.56-57.

⁴⁹ Zie MMUA, p.60.

⁵⁰ Zie MMUA, p.62.

⁵¹ Zie MMUA, p.64.

⁵² Zie MMUA, p.66.

⁵³ Zie 'MMUA, p.67.

⁵⁴ Zie MMUA, p. 38.

⁵⁵ Zie MMUA, p. 15.

⁵⁶ Het gaat hier om een vertaling onder de titel 'Historisch weten en macht' door Hugues Boekraad van de tekst 'Historisches Wissen der Kämpfe und Macht, Vorlesung vom 7. Januar 1976', pp. 55-75 uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit* of DMHWM. Merve Verlag Berlin, 1978. De Nederlandse vertaling is opgezet in 30 alinea's en is in zijn geheel terug te vinden op <http://www.marxists.org/nederlands/foucault/1976/1976macht.htm>

⁵⁷ Zie DMHWM, alinea 1.

⁵⁸ Zie DMHWM, alinea 4.

⁵⁹ Zie DMHWM, alinea 6.

⁶⁰ Zie DMHWM, alinea 10.

⁶¹ Zie DMHWM, alinea 11.

⁶² Zie DMHWM, alinea 22.

⁶³ Zie DMHWM, alinea 23.

⁶⁴ Zie DMHWM, alinea 30.

⁶⁵ Het gaat hier om een vertaling onder de titel 'Twee typen macht' door Hugues Boekraad van de tekst 'Recht der Souveränität/Mechanismus der Disziplin, Vorlesung vom 14. Januar 1976', pp. 75-95 uit *Dispositive der Macht; Michel Foucault über Sexualität, Wissen und Wahrheit* of DMTTM. Merve Verlag Berlin, 1978. De Nederlandse vertaling is opgezet in 26 alinea's en is in zijn geheel terug te vinden op

<http://www.marxists.org/nederlands/foucault/1976/1976typenmacht.htm>

⁶⁶ Zie DMTTM, alinea 1.

⁶⁷ Zie DMTTM, alinea 2.

⁶⁸ Zie DMTTM, alinea 7.

⁶⁹ Zie DMTTM, alinea 9.

⁷⁰ Zie DMTTM, alinea 10.

⁷¹ Zie DMTTM, alinea 12.

⁷² Zie DMTTM, alinea 14.

⁷³ Zie DMTTM, alinea 16.

⁷⁴ Zie DMTTM, alinea 17.

⁷⁵ Zie DMTTM, alinea 22.

⁷⁶ Zie DMTTM, alinea 21.

⁷⁷ Zie DMTTM, alinea 26.